

**ORTAOKULLARDA OKUTULAN “HUKUK VE ADALET”
DERSİNİN ÖĞRENCİLER ÜZERİNDE HUKUKA YÖNELİK DUYUŞSAL
EĞİLİMLER ALGISINA ETKİSİ ***

Adil Halid ALICI ** Nureddin VAN ***

Özet

Bu araştırmanın amacı, ortaokullarda sosyal bilimler alanında seçmeli olarak okutulması amaçlanan Hukuk ve Adalet dersinin hukuk bilincini geliştirmeye etkisini öğrenci görüşlerine göre belirlemektir. Şu ana kadar Türkiye’de, ortaokul 6 ve 7. sınıflarda seçmeli olarak okutulan bu dersin gelişimini inceleyen kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Araştırmada betimsel tarama modeli ve nitel araştırma yöntemi birlikte kullanılmıştır. Öğrencilere doldurtulan kişisel bilgi formlarının yanı sıra Hukuka Yönelik Duyuşsal Eğilimler Ölçeği ve bir anket uygulanmıştır. Ankette öğrencilere ortaokul Hukuk ve Adalet dersinin öğrencilerde hukuk bilincini geliştirmeye etkisinin ne olduğuna dair dört soru sorulmuş ve konuyla ilgili görüşleri kaydedilmiştir. Ayrıca verilen bu dersin, öğrencilere uygulanan hukuk davranış ölçeğindeki tüm davranış algılarını yükselttiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Adalet, Hukuk, Hukuk Bilinci, Hukuk Okuryazarlığı, Sosyal Bilgiler Öğretimi.

* Bu makale Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı’nda Yrd. Doç. Dr.Nureddin VAN’ın danışmanlığında hazırlanan. Ortaokul Hukuk ve Adalet Dersinin Öğrencilerdeki Hukuk Bilincini Geliştirmeye Etkisi isimli Doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., halici1966@gmail.com

*** Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, nureddin.van@dpu.edu.tr

EFFECT OF “LAW AND JUSTICE” COURSE TAUGHT AT COLLEGES ON AFFECTIVE TENDENCIES OF STUDENTS TOWARD LAW

Abstract

Purpose of this research is to determine the effect of selective “Law and Justice” course taught at colleges on the development of legal awareness of college students. The research will be based on opinions of students. There have been no comprehensive work analyzing development of “Law and Justice” course in Turkey so far. The research was carried out using descriptive and qualitative research methods. Students were asked both to fill in personal information forms and to answer a questionnaire measuring affective tendencies of students toward law. The questionnaire contained four questions regarding the effect of the selective course on development of students’ legal awareness and thus recorded their opinions on this matter. The research also determined an increase in all measures highlighting legal awareness in the behavior of students.

Key Words: Justice, Law, Legal Consciousness, Legal Literacy, Social Studies Teaching.

GİRİŞ

Bu araştırmada Hukuk ve Adalet derslerinin öğrencilerin hukuka yönelik duuşsal eğilimler algısına etkisinin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu dersten beklenen amaç, evrenin ruhu olan adalet duygusu ve hepimiz için gerekli olan hukuk bilincini erken yaşlarda geliştirmektir. Nitekim eğitimde temel bilgi ve becerilerin kazandırılması esas olmakla birlikte insanın toplum içinde ihtiyaç duyduğu kültürel ve insani değerlerle kişiliğinin inşa edilmesi de göz ardı edilemeyecek bir husustur. "Hukuk ve Adalet Dersi" nin kazanımlarına ilişkin en temel beklenti çocukların başkalarının hakkına saygıyı öğrenmesi ve bunu ilişkilerine yansıtabilmelerinin sağlanmasıdır. Bu bakış açısını edinen bir öğrencinin öz saygısı ve hak arayışı gelişecektir. Ayrıca, hem insan olmaktan doğan haklarının hem de bu konudaki görev ve sorumluluklarının bilincine ulaşacaktır.

1. HUKUK KAVRAMININ TANIMI VE MAHİYETİ

Hukukun kaynağında kurallar bütünlüğü değil adalet idesi vardır. Devlet adaleti temin etmek ve yaşatmak için var oldu ise kendisinin de adaletli olması gerekir. Yani temelini kurallar değil adalet kavramı oluşturur. Ayrıca devlet canlı bir organizma olmayıp bir değerler bütünüdür. Değerler arasındaki uyum ne derece güçlü ise devlet de o derece güçlü olacaktır. İnsan haklarına dayanan bir yönetim adaletin varlığının sübut bulmasıdır.¹

Hak, adalet gibi kavramlarla ilişkili hatta örtüşük bir yapı sergileyen hukuk kavramını net olarak tanımlamak güçtür. Hukuk teriminin çeşitli anlamlarına bakıldığında:

- Toplumu düzenleyen ve devletin yaptırım gücünü belirleyen yasaların bütünü
- Bu yasaları konu alan bilim
- Yasaların ceza ile ilgili olmayıp alacak verecek vb. davaları ilgilendiren bölümü
- Haklar
- Ahbaplık, dostluk şeklinde ifade edilmektedir.

¹ Dewey, O. (1951). *Human nature and conduct*. New York: The Modern Library.

Sosyal yaşamın temel unsuru olması yönünden hukuk kuralları yazılı olup kanunda yazılı olarak belirtilmeyen hiçbir durum hukuk kuralı olarak değerlendirilemez. Devletin yasama organından çıkıp topluma mal olan her türlü yazılı kaide bir hukuk unsuru olmuştur. Bunun yanında hukukun gereği olarak kurallarla belirlenen müeyyideler de çalışmaya başlamış, toplumun refahı ve toplumsal barış için koruyuculuğu devreye girmiştir.

1.1. Hukukun Gerekliliği

Hukuk sosyal hayatı düzenler, toplumda güven duygusu ve istikrarı sağlar. Hukuk toplumsal yaşamı düzenlerken yaptırım gücünü kullanır. Hukukun yaptırım gücü ise kolluk kuvvetleri ve adalet sistemidir. Hak ve adaletin canlı tutulup toplumsal anomilerin ortaya çıkmasını önlemek hukuk tarafından ifa edilir.²

Günümüz medyasında her gün bireylerin birbirleriyle yaşadıkları sorunlar yer almaktadır. Ayrıca adalet mercilerinin iş yükleri her yargı yılının kapanış ve açılış toplantılarında dile getirilmektedir. Bu durum insanların günlük hayatta diğer türdeşleriyle ya da devletle sorun yaşadığının göstergesidir. Hukuk kuralları var iken bu derece sorun varsa güçlünün hâkim olacağı hukuksuz bir düzende çok daha fazlasının olması kaçınılmazdır. Bu nedenle hukukun temini son derece önem arz etmektedir.

1.2. Hukuk Eğitiminin Tarihsel Sürecine Bakış

Hukuk ve adalet kavramının kökenlerine baktığımızda insanlık tarihi kadar eskiye gittiği görülür. Topluluk ve devletler hukukun tesisi ve yaşatılması için genç nesillere hukuk birikimlerinin aktarılmasına, adalet bilincinin kazandırılmasına, hak ve hukuka saygının öğretilmesine ihtiyaç duymuştur. Zîra topluma yansımamış bir bilimin ya da değerlerin yarar düzeyi sorgulanabilir. Bu nedenle ilkçağdan günümüze kadar hukuk eğitimi hem hukuk literatürünün aktarılmasında hem de demokrasi, insan hakları, vatandaşlık gibi değerlerin topluma mal edilebilmesinde önemli bir yer tutmuştur. Hukuk eğitimi ülkemizde öğretime dönük bir kimlikte iken Avrupa ve ABD eğitim sistemlerinde genel bir değer eğitimi ve yaşamın bir parçası olarak görülmüş ve yaşam kültürü olarak genç nesillere kazandırılmaya çalışılmaktadır. Topluma kazandırılmak istenen bir değer sadece okulda öğretilmesi tek başına yeterli olmayacaktır. Çünkü yerleşmesi istenen bilincin okul kültürü, öğretmen

² Barry, Norman, P. (2003). *Modern Siyaset Teorisi*. (Çev. Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin). Ankara: Liberte Yayınları.

tutumları, öğrenciler arası iletişimle; ayrıca ailelerin, toplumun ve devletin bu alana verdiği önem ve hazır bulunurluk gibi birçok hususla ilgisi vardır.

Amerikan kültürünün oluşumu, Avrupa kıtasında sona eren iç savaşlar ve her alandaki buhranlar eğitim sistemlerine yansımıştır. Bu dönemde hukuk eğitimi yine üniversiteler düzeyinde verilmeye devam etmiştir. Temel eğitim düzeyinde Avrupa ve ABD’de çok yol kat edilmiş ve eğitim sistemleri demokratik kişilikli insanlar yetiştirmeye hazır hale getirilmiştir. Avrupa hukukunun temelleri Roma hukukuna ve Avrupa kültürünün zenginliğine dayanmaktadır. Dünya tarihinde değişimleri başlatan birçok düşünür Avrupa kökenlidir. Hukuk alanında, siyaset, bilim, felsefe ve eğitim alanında ortaya konulan birçok görüş ve uygulama da dünya tarihini değiştiren niteliktedir.³

Osmanlı Devleti’nde ise hukuk ağırlıklı olarak İslâm dininin hukuk anlayışı olan Fıkıh’a dayanmaktadır. Ayrıca fıkıhı destekleyen gelenek ve görenekler ile Anadolu kültürünün izleri de Osmanlıların adalet anlayışlarına yansımıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren Fransız İhtilali başta olmak üzere Avrupa’da meydana gelen siyasi ve toplumsal olayların sonucunda eşitlik, adalet, özgürlük ve insan hakları gibi kavramlar daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır. Bir süre sonra bu fikirler Osmanlı Devleti ve tebaasını da etkilemeye başlamış ve bu etkilenme Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856) ve Kanûn-i Esasî (anayasa)’nin (1876) ilânı gibi hukuksal metinlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bütün bunların sonucunda adalet ve hukuk düzeninde de değişikliklere gitmek zorunda kalınmıştır. Hukuk anlayışındaki değişim sürecinde önemli dönüm noktalarından biri de Cumhuriyetin ilânından sonra başlamış olup bu gün bile uygulamaya koymaya çalıştığımız birçok eğitim politikasının temelinde Avrupa ve Amerika kültürünün etkilerini görmek mümkündür. Cumhuriyet döneminde yabancı eğitim uzmanlarının görüşlerine dayanılarak eğitim sistemi geliştirilmeye çalışılmıştır. Türk ulusu kurtuluş mücadelesinin sonunda her sahada devrim gerçekleştirmeye çalışmıştır. Eskiye ait birçok kurum ya da oluşum tek tek elden geçirilerek muasır medeniyetler seviyesine çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bir toplumu eğitimle çağdaşlaşmaya yöneltmek ve bunu başarmak azimli ve bilimsel niteliklere bağlı kalınarak yapılacak bir süreçtir. Ancak yılların kültür öğelerini değiştirmek bunların yerine daha gelişmiş kazanımlar koyabilmek zaman almaktadır. Kaldı ki yerine

³ Öztürk, C. (2009). *Sosyal bilgiler: Toplumsal yaşama disiplinle arası bir bakış*. Ankara: PegemA Yayıncılık.

konmaya, değiştirilmeye çalışılan olgular sabit olmadığı gibi her gün hızlı bir şekilde değişime uğramaktadır.

1.3. Hukuk ve Adalet Dersinin Hedef ve Amaçları

Hukuk ve Adalet dersi hukuk kültürünün oluşması için ders programına konulmuştur. Nitekim bu dersin amaçları şu şekilde ifade edilmiştir: “Hukuk ve Adalet dersinde öğrencilerin sorunlarını ele alma, hukuk bilinci kazanma, haklarını bilme ve haklara eşlik eden sorumlulukları tanıma, haklarını arama konusunda cesaret gösterme, hak arama yolları ile ne zaman ve nasıl harekete geçilmesi gerektiğini öğrenme, hakların hukukla güvence altına alındığını bilme, adalet sistemi ve uygulayıcılarını tanıma ile uzlaşma kültürünü oluşturma konularında duyarlılık geliştirilmesi beklenmektedir. Bununla beraber günlük yaşamda makul olma, diğer bireylerin haklarına saygı gösterme, adil olma, adalete güvenme ve hukukun üstünlüğünü kabul etme gibi olumlu tutumların da geliştirilmesi hedeflenmektedir”⁴ Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere öğrencilerden ders kapsamında öğrendiği bilgilerin toplumsal yaşamla irtibatını kurması ve bunları davranışlarına yansıtarak içselleştirmesi beklenmektedir.

Diğer taraftan Milli Eğitim Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı arasında imzalanan protokol neticesinde bir “Hukuk Bilinci Geliştirme Komisyonu” oluşturulmuştur. Komisyonun alışmaları neticesinde Hukuk ve Adalet dersi ğretim programının kazanımları ortaya konulmuştur. Bu kazanımlar ile hukuk ve adalet bilincinin geliştirilmesinin sağlanması ve öğrencilerin daha mutlu bireyler olarak toplumun bir yesi olması hedeflenmiştir.

Bu dersin bir diğer hedefi ise evrenin ruhu olan adalet duygusu ile herkes için gereken hukuk bilincinin genç yaşta aşılanmasıdır. Eğitimde temel bilgi ve becerilerin edindirilmesi temel kabul edilmekle birlikte, bireyin toplumsal gereksinim hissettiği insani ve kültürel değerlerle kişiliğinin oturması da dikkat edilecek bir diğer faktördür.

Hukuk ve Adalet dersinin temel amacı öğrencilerde hukuk ve adalet bilincini geliştirmektir. Bu amaçla öncelikle bu dersle ilgili yeterlilikler ve bu yeterliliklere dayalı

⁴ MEB, 2013 Hukuk ve Adalet Ders Programı

olarak da kazanımlar belirlenmiştir. Bu ders kapsamında öğrencilerde geliştirilmesi beklenen yeterlilikler şunlardır:⁵

- Yargılama sisteminin işlevini bilme
- Hukukun temel kavramlarını anlama
- Bir durumun hukuki bir sorun içerip içermediğini anlama
- Hak aramanın doğal olduğunu kabul etme
- Hakkın hukuki yollarla aranacağını kabul etme
- Hak arama sürecinin hukuki yollarını bilme
- Hukuki haklarını kullanmak için kimlerden ya da nerelerden yardım alacağını bilme
- Anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülebileceğini kavrama
- Toplumsal yaşamı düzenleyen kurallar ve bu kurallar arasında hukukun yerini kavrama
- Hukuki sorunların çözümünde görevli kurum ve kuruluşları tanıma
- Adaletli olmayı önemseme

Bu yeterliliklere sahip olan bireylerin, davranışlarının sorumluluğunu üstlenmeleri ve davranışlarının olası sonuçlarını göz önünde bulundurmaları beklenmektedir.

1.4. Hukuk ve Adalet Eğitiminin Eğitim ve Gelişim Psikolojisi Açısından Değerlendirilmesi

Eğitim psikolojisi açısından Hukuk ve Adalet dersinin öğretimi ele alınacak olursa, bireyde adalet duygusunun geliştiği, hukuksal terimleri anlayıp kavramaya çalıştığı dönemin tespit edilmesi önemlidir. Temel eğitim düzeyindeki Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler, Vatandaşlık ve seçmeli Hukuk ve Adalet derslerinin eğitsel çerçevesinin öğrenciler

⁵ Sağırılı, M. (2007). Eğitimin küreselleşmesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Prof. Dr. Haşmet Başar'a Armağan Özel Sayısı*. 53 (2), 423-475.

tarafından kavranması gelişim düzeylerine uygunluğu ile mümkündür. Adalet duygusu çocukluk evresinde anne ve babanın yardımı ile gelişip şekillenir.

Gelişim psikolojisi tarihinde önemli bir yere sahip Kohlberg, ahlâk gelişiminde, en çok adalet kavramı üzerinde durmuştur. Ahlâk gelişimini gelenek öncesi, geleneksel ve gelenek sonrası olmak üzere üç düzeye ayırmış ve her düzeyin ikişer evreden geçtiğini savunmuştur.^{6,7} Kohlberg kişilerin küçük yaştan itibaren çevresini ve kendi iç dünyasını gözlemleyerek adalet duygusunu geliştirdiğini ifade eder. Gelenek öncesi düzeyde kişi cezadan kaçmak ya da ödüle ulaşmak için kurallara uymaktadır. Geleneksel düzeyde ise toplumsal yapı, kanun ve düzen boyutunda kurallara uyar kişi. En son düzey olan gelenek sonrası düzeyde de insan hakları, demokrasi, eşitlik ve özgürlük gibi evrensel değerlere göre hareket etmektedir.

Eğitimin doğasında etik bir çabayı her zaman görürüz. Çünkü okullar sadece akademik bilgilerin aktarıldığı bir yerler olmayıp aynı zamanda ailelerin ve toplumun beklentisi olan iyi, doğru, adil, hoşgörülü ve dürüst bireyler yetiştirmektir. Nitekim toplum okullardan saygı, adalet, vatandaşlık ve hukuk bilinci gibi değerlerin öğrencilere kazandırılmasında eğitimin desteğini her zaman aramıştır.⁸

Adalet duygusu çocuklarda 5-6 yaşlarından itibaren görülmeye başlanır. Bu dönem okul öncesinin sonları ve temel eğitimin başlangıcını oluşturur. Bu yaşlardan sonra bireylerde ahlâkî gelişim toplumun değerleri doğrultusunda aile ve eğitim kurumlarında verilecek değerler üzerine inşa edilir. Okulda öğretmen ahlâki özellikleri ile öğrencilerine model teşkil eder. Nitekim öğretmenin sınıf iklimindeki davranışları adaleti, karşılıklı saygı ve sevgiyi destekleyici bir kalıpta ise çocuklar da belli bir süre sonra öğretmeni taklit etmeye başlayacaklardır. Öğretmenin öğrencilerin kusurlarına karşı olumlu yaklaşımları, öğrencilerin de diğer arkadaşlarının kusurlarına karşı hoşgörü ile yaklaşmasını sağlayabilir.⁹

⁶ Selçuk, Z. (2000). *Gelişim ve öğrenme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

⁷ Bacanlı, H. (2006). *Duyusal davranış eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

⁸ Aydın, İ. (2003). *Eğitim ve öğretimde etik*. Ankara: Pegem-A Yayıncılık.

⁹ Goleman, D. (1998). *Duyusal zeka neden IO'den daha önemlidir?* İstanbul: Varlık Yayınları.

2. YÖNTEM

Araştırma kapsamında, ortaokul Hukuk ve Adalet dersinin öğrencilerin hukuka yönelik duyuşsal eğilimler algısına etkisi, öğrenci görüşlerine göre incelenmiştir. Bunun için betimsel tarama modeli (nicel araştırma) ve nitel araştırma yöntemi birlikte kullanılmıştır.

2.1. Veri Toplama Araçları

Öğrencilere uygulanacak olan anket formları kişisel bilgi formu ve Hukuka Yönelik Duyuşsal Eğilimler Ölçeğinden oluşmaktadır. Ölçeklerin güvenilirliği Oğuz (2013) tarafından sağlanmıştır. Ölçekler 5 "hiç katılmıyorum", 4 "katılmıyorum", 3 "kararsızım", 2 "katılıyorum" ve 1 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li likert formundadır. Ölçekte dört alt boyut bulunmaktadır. Bunlar: Hukuka Güven, Hukuka İlgi, Hukuki Sorumluluk, Hukuki Yaptırım.

2.2. Verilerin Toplanması

Araştırmada Ankara ili Çankaya, Altındağ ve Sincan ilçelerindeki ortaokullar tespit edilmiş ve örnekleme Hukuk ve Adalet dersini alan okul sayısının 12 olduğu gözlemlenmiştir. Uygulama yapılacak okullar için resmi izin süreçleri takip edilmiştir.

2.3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Ankara İli Altındağ İlçesi (Karapürçek Ortaokulu), Çankaya İlçesi (Eşref Bitlis Ortaokulu, Kütükçü Ali Bey Ortaokulu, Maltepe Ortaokulu, Ahmet Yesevi Ortaokulu, Anıttepe Ortaokulu, Abdurrahman Şengel Ortaokulu) ve Sincan İlçesi (Dr. Yıldız Yakınlar Ortaokulu, Gazneliler Ortaokulu, Mareşal Fevzi Çakmak Ortaokulu, Ressam İbrahim Çalı Ortaokulu, Burak Reis Ortaokulu)'nde bulunan ortaokullar oluşturmaktadır.

Bu 12 okul içerisinde Hukuk ve Adalet dersini seçen öğrenci sayısının 777 olduğu saptanmıştır. Uygulama yapılacak okullara gidilerek dersin hangi gün ve saatte işlendiği tespit edilmiş ve anket uygulama sürecine başlanmıştır. Örneklemdeki 12 okulda 626 öğrenciye ölçek uygulanmıştır. Uygulamada öğrencilerin anket uygulamaya isteksiz olmaları ve okulda bulunmamaları gibi nedenler örneklemin belirlenmesinde etkili olmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Anket uygulaması sonucunda elde edilen veriler analiz edilmiştir. Veri çözümlemesi, frekans, yüzde ve ortalama gibi tanımlayıcı istatistiklerden yapılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçmede kullanılacak testin tespiti için Kolmogorov - Smirnov Testi yapılmıştır. Bu testin sonuçlarına göre değişkenlerin homojen varyansa sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Homojen varyansa sahip olmayan değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçmek için Mann-Whithney U testi ve Kruskal Wallis testlerinden yararlanılmıştır.

Nitel araştırmada mülakat yöntemiyle 71 öğrenciye 4 soru sorulmuştur. Veri çözümlemesinde ise içerik analizi yapılarak elde edilen veriler yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Nicel verilere ilişkin bulgular

Tablo 1. Cinsiyete İlişkin Bulgular

	Frekans	%
Kadın	302	51,4
Erkek	285	48,6
Toplam	587	100,0

Araştırmaya katılanların %51,4'u kadın ve %48,6'sı erkektir.

Tablo 2. Anne Eğitim Durumuna İlişkin Bulgular

	Frekans	%
Okuma yazma bilmiyor	27	4,6
İlkokul Mezunu	153	26,1
Ortaokul Mezunu	224	38,2
Lise Mezunu	116	19,8
Üniversite Mezunu	48	8,2
Yüksek Lisans	15	2,6
Doktora	4	0,7
Toplam	587	100,0

Araştırmaya katılanların annelerinin eğitim durumları incelendiğinde, %4,6'sının okuma yazma bilmediği, %26,1'inin ilkokul, %38,2'sinin ortaokul, %19,8'inin lise, %8,2'sinin üniversite u, %2,6'sının yüksek lisans ve %0,7'sinin de doktora mezunu olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Baba Eğitim Durumuna İlişkin Bulgular

	Frekans	%
Okuma yazma bilmiyor	15	2,6
İlkokul Mezunu	140	23,9
Ortaokul Mezunu	158	26,9
Lise Mezunu	143	24,4
Üniversite Mezunu	102	17,4
Yüksek Lisans	24	4,1
Doktora	5	0,9
Toplam	587	100,0

Araştırmaya katılanların babalarının eğitim durumları incelendiğinde, %2,6'sının okuma yazma bilmediği, %23,9'unun ilkokul, %26,9'unun ortaokul, %24,4'ünün lise, %17,4'ünün üniversite, %4,1'inin yüksek lisans ve %0,9'unun da doktora mezunu olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Hukuka Yönelik Duyuşsal Eğilimler Ölçeği Tanımlayıcı İstatistikler

	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. hata
Hukuka Güven	1	5	4,35	,729
1. Demokrasinin, insan hakları için vazgeçilmez bir değer olduğuna inanıyorum.	1	5	4,48	,960
2. Demokrasi ile yönetilen bir ülkede yaşadığım için mutluyum.	1	5	4,41	,951
3. Haklarım korunursa devlete olan güvenim artar.	1	5	4,49	,911
4. Yasaların toplumun huzur ve mutluluğu için hazırlandığının farkındayım.	1	5	4,31	1,001
5. İnsana insan olduğu için değer verilmesi gerektiğine inanırım.	1	5	4,40	,999
6. Bütün insanların haklar yönünden eşit doğduklarına inanırım.	1	5	4,27	1,100
7. Haklarımız çiğnendiğinde mahkemelerin işe yaradığının bilincindeyim.	1	5	4,30	1,021
8. Her kurumun yasalarca belirlenmiş görev ve sorumlulukları olduğuna inanırım.	1	5	4,35	,967
9. Kurallara uymadığımızda toplumda sorunların çıkacağına inanıyorum.	1	5	4,38	,983
10. Ülkemizde düşünce özgürlüğünün olduğuna inanırım.	1	5	4,16	1,114
Hukuka İlgi	1	5	2,94	1,124
11. Hukuk konuları ile ilgili bir şeyler okumak ilgimi çekmez.	1	5	2,93	1,489

12. Hukukla ilgili (hakim, savcı, avukat) meslekleri hiç sevmem.	1	5	2,79	1,533
13. Hukuk kurallarının toplumsal yaşamı kolaylaştırdığına inanmıyorum.	1	5	3,15	1,552
14. Devletin vatandaşa karşı görevlerini yerine getirdiğine inanmıyorum.	1	5	3,10	1,467
15. Hak ve özgürlüğü elinden alınmış biri beni ilgilendirmiyor.	1	5	2,65	1,507
16. Sivil toplum kuruluşlarının çalışması önemli değildir.	1	5	2,57	1,494
17. Derste hukuk konuları işlenirken çok sıkılıyorum.	1	5	2,93	1,532
18. Bireylerin, grup içerisindeki sorumluluklarını yerine getirmelerinin önemli olduğunu düşünmüyorum.	1	5	3,25	1,578
19. Toplum huzurunun hukuk kurallarıyla sağlandığını düşünmüyorum.	1	5	3,18	1,513
Hukuki Sorumluluk	1	5	4,29	1,299
20. Üzerime düşen görevleri yerine getirdiğimde, hak ettiğim şekilde davranılmasını isterim.	1	5	4,34	1,073
21. Haklarımı korumanın önemli olduğunun bilincindeyim.	1	5	4,36	1,047
22. Daha iyi hizmet verebilmeleri için kurumlarda iş bölümünün olması beni mutlu eder.	1	5	4,27	1,085
23.Sorumluluklarımızı yerine getirirken haklarımızı kullanmamız gerektiğine inanırım.	1	5	4,22	1,161
Hukuki Yaptırım	1	5	3,47	1,698
24. Her ortamda Hukuk konuları ile ilgili tartışma programlarını zevkle izlerim.	1	5	3,72	1,398
25. Kamu malına zarar vermekten zevk alırım.	1	5	3,12	1,692
26.Yazılı kuralların sözlü kurallara göre yaptırım gücünün daha az olduğuna inanıyorum.	1	5	3,58	1,458

Hukuka Yönelik Duyuşsal Eğilimler Ölçeğine ilişkin tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, hukuka güven algısının ortalamada değeri 4,35, hukuka ilgi algısının ortalama değeri 2,94, hukuki sorumluluk algısının ortalama değeri 4,29 ve hukuki yaptırım algısının ortalama değeri 3,47 olduğu tespit edilmiştir. Bu durum öğrencilerin hukuki sorumluluk algılarının en yüksek ve hukuka ilgi algılarının en düşük olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Hukuka Yönelik Duyuşsal Eğilimler Ölçeği Kolmogorov - Smirnov Testi Sonuçları

Ölçek/Boyutlar	Normal Dağılım "Z"	Sig.
Hukuka Yönelik Duyuşsal Eğilimler Ölçeği		
Hukuka Güven	4,861	0,000
Hukuka İlgi	1,565	0,015
Hukuki Sorumluluk	6,263	0,000
Hukuki Yaptırım	4,273	0,000

Tablo 5’de görüldüğü gibi Kolmogorov-Smirnov testi sonucunda alfa (α) değeri $p=0,05$ ’in altında kalan boyutlar parametrik olmayan testlere (Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis H) tabi tutulurken, alfa (α) değeri $p=0,05$ ’in üzerinde olan boyutlar parametrik testlere (t Testi ve Anova) tabi tutulmaktadır. Buna göre Hukuka Güven ($\alpha=0,000<0,05$); Hukuka İlgi ($\alpha=0,015<0,05$); Hukuki Sorumluluk ($\alpha=0,000<0,05$) ve Hukuki Yaptırım ($\alpha=0,000<0,05$) boyutlarının parametrik olmayan testlere tabi tutulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 6. Cinsiyet ve Hukuka İlgi Algısı İlişkisi Mann-Whitney U Testi

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	N	Ortalama	Z	P
			Sırası (O.S)		
Hukuka İlgi	Kadın	331	285,81	4,100	0,000
	Erkek	295	344,57		

Tablo 6’da görüldüğü gibi bireylerin cinsiyetleriyle hukuka ilgi algıları arasında anlamlı bir farklılık gözlemlenmektedir ($Z=-4,100$; $p=0,000<0,05$). Bu bağlamda ortalamalara bakıldığında erkeklerin (O.S.=344,57) kadınlardan (O.S.=285,81) daha fazla hukuka ilgi eğilimi gösterdikleri görülmektedir. Erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre hukuka ilgi algıları anlamlı bir şekilde daha yüksektir.

Tablo 7. Cinsiyet ve Hukuki Sorumluluk Algısı İlişkisi Mann-Whitney U Testi

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	N	Ortalama	Z	P
			Sırası (O.S)		
Hukuki Sorumluluk	Kadın	331	334,20	-3,255	0,001
	Erkek	295	290,27		

Tablo 7’de görüldüğü gibi bireylerin cinsiyetleriyle hukuki sorumluluk algıları arasında anlamlı bir farklılık gözlemlenmektedir ($Z=-3,255$; $p=0,001<0,05$). Bu bağlamda ortalamalara bakıldığında erkeklerin (O.S.=290,27) kadınlardan (O.S.=334,20) daha az hukuki sorumluluk eğilimi gösterdikleri görülmektedir. Kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre hukuki sorumluluk algıları anlamlı bir şekilde daha yüksektir.

3.4. Nitel Veri Analizi Sonuçları

Tablo 8. Devlete Karşı Olan Duyarlılıklarda Değişme

	Frekans	%
Okula devamsızlığın azalması ve düzenli çalışma	13	18,3
Devlete karşı olan sorumlulukları öğrenme	24	33,8
Adaletli davranma	8	11,3
Devlete saygı duyma	12	16,9
Kendisinin ve başkasının hakkını arama	10	14,1
Değişmedi	4	5,6

Öğrencilerin Hukuk ve Adalet dersi sonrasında devlete karşı olan duyarlılıklarındaki değişme incelendiğinde, %33,8'i devlete karşı olan sorumluluklarını öğrendiğini ve bu sorumlulukları mümkün olabildiğince yerine getirdiğini belirtmiştir. Bununla beraber öğrencilerin %18,3'ü okula devamsızlığının azaldığını ve derslerine daha düzenli çalıştığını, %16,9'u devlete karşı saygı duyduğunu, %14,1'i kendisinin ve başkasının hakkını aradığını ve %11,3'i daha adaletli davrandığını belirtmiştir. Ayrıca öğrencilerin %5,6'sı Hukuk ve Adalet dersi sonrasında devlete karşı olan duyarlılığında bir değişme olmadığını belirtmiştir.

Hukuk ve Adalet dersleri sonrasında öğrencilerin çoğunluğunun devlete karşı sorumluluklarını daha iyi öğrendiği ve bu sorumlulukları yerine getirmek için daha fazla çaba sarf ettiği tespit edilmiştir. Hukuk ve Adalet dersleri sonrasında öğrenciler devlete daha fazla saygı duymaya, kendilerinin ve başkalarının haklarını daha fazla aramaya ve daha adaletli davranmaya başladıkları görülmektedir. Ayrıca öğrencilerin okula olan devamsızlıklarının azaldığı ve derslerine daha fazla çalıştıkları tespit edilmiştir.

Tablo 9. Evde Sorumluluklarını Yerine Getirme Davranışları

	Frekans	%
Okula devamsızlığın azalması ve düzenli çalışma	12	16,9
Aile içi sorumluluklarını yerine getirme	31	43,7
Ev içinde herkese saygı gösterme	13	18,3
Değişmedi	15	21,1

Öğrencilerin Hukuk ve Adalet dersi sonrasında evdeki sorumluluklarını yerine getirme davranışları incelendiğinde, %43,7'si aile içi sorumluluklarını daha fazla yerine getirdiğini belirtmiştir. Bununla beraber bu ders sonrasında öğrencilerin %18,3'ü ev içinde herkese daha fazla saygı gösterdiğini ve %16,9'u okula olan devamsızlığının azaldığını ve daha düzenli ders çalıştığını belirtmiştir. Ayrıca öğrencilerin %21,1'i Hukuk ve Adalet dersi sonrasında evde sorumluluklarını yerine getirme davranışlarında bir değişme olmadığını belirtmiştir. Öğrenciler bu ders öncesinde de sorumluluklarını yerine getirdiklerini bu nedenle bu ders sonrasında davranışlarının değişmediğini belirtmişlerdir.

Hukuk ve Adalet dersleri sonrasında öğrencilerin çoğunluğunun aile içi sorumluluklarını yerine getirmede daha duyarlı davranış sergiledikleri tespit edilmiştir. Ayrıca öğrenciler aile içi sorumluluklarını yerine getirirken ev içinde herkese daha fazla saygı duymaya başladıkları görülmektedir.

Tablo 10. Hukuk Kurallarına Uyma Konusundaki Düşünceler

	Frekans	%
Hukuk kurallarının önemini anlama	16	22,5
Başkalarına karşı daha bilinçli davranma	18	25,4
Hukuk kurallarına herkesin uyması gerektiği	27	38,0
Güvenilir toplum gereği olması	2	2,8
Değişmedi	8	11,3

Öğrencilerin Hukuk ve Adalet dersi sonrasında hukuk kurallarına uyma konusundaki düşünceleri incelendiğinde, %38'i herkesin hukuk kurallarına uyması gerektiğini ancak bu şekilde düzenli bir toplum olunabileceğini belirtmişlerdir. Bu ders sonrasında öğrencilerin %25,4'ü başkalarına karşı daha bilinçli davranışlar sergilemeye başladıklarını, %22,5'i hukuk kurallarının önemini anladığını ve %2,8'si de hukuk kurallarına uymanın güvenilir bir toplumun gereği olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca öğrencilerin %11,3'ü Hukuk ve Adalet dersi sonrasında hukuk kurallarına uyma konusundaki düşüncelerinin değişmediğini belirtmişlerdir.

Hukuk ve Adalet dersleri sonrasında öğrencilerin çoğunluğunun hukuk kurallarına herkesin uyması gerektiğini düşündükleri saptanmıştır. Bu ders sonrasında öğrenciler hukuk kurallarının önemini anlamış ve başkalarına karşı daha bilinçli davranmaya başlamışlardır.

4. TARTIŞMA

Bireylerin hukuk ve adalet algılarının geliştirilmesinde eğitimin rolü büyüktür. Özellikle küçük yaşlarda sağlanan hukuk ve adalet eğitimi bireylerin geleceklerine önemli bir insani yatırım olacaktır.

Araştırma kapsamında hukuka yönelik duyuşsal eğilimlere ilişkin sonuçlar incelendiğinde, öğrencilerin Hukuk ve Adalet dersleri sonrasında hukuka güven ve hukuki sorumluluk algılarının düştüğü, ancak hukuka ilgi ve hukuki yaptırım algılarının yükseldiği tespit edilmiştir. Bununla beraber ortaokullarda verilen Hukuk ve Adalet dersleri kapsamında, hukuk davranış ölçeğinde tüm algılarda yükseliş görülmektedir. Bu durum Hukuk ve Adalet derslerinin öğrencilerin hukuk davranış algılarını yükseltmiş olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde konuyla ilişkili birçok çalışmada hukuk, adalet, vatandaşlık ve benzeri derslerde kitapların ve mevcut eğitimin yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Derslerin çoğunlukta kitap üzerinden işlenmesi ve öğrencilerin algılarında sadece soyut bilgilerin kalması dersleri yetersiz kılmaktadır.¹⁰ Bundan dolayı da Derslerin çoğunlukta kitap üzerinden işlenmesi ve öğrencilerin algılarında sadece soyut bilgilerin kalması dersleri yetersiz kılmaktadır¹¹ görüşünün son derece doğru olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰ Turcan, R. (2005). *1960'lı yıllardan günümüze vatandaşlık eğitimi ders kitaplarının değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Ersoy, Arife F. (2007). *Sosyal bilgiler dersinde öğretmenlerin etkili vatandaşlık eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşleri*. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Toraman, Ç. (2012). *İlköğretim 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders programının (2010) değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Tunçbilek, G. (2011). *İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki hak ve özgürlükler temasının demokrasi eğitimi açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Ekici, Ö. (2013). *Avusturya ve Türkiye'deki ortaokullarda demokrasi eğitimi içeriğine ilişkin öğretmen görüşlerinin karşılaştırılması (Viyan-Diyarbakır örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

Kılınç, Hasan H. (2013). *8. sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi kazanımlarının gerçekleşme düzeyine ilişkin öğretmen-öğrenci görüşleri ile derse yönelik öğrenci tutumları*. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

¹¹ Turcan, R. (2005). *1960'lı yıllardan günümüze vatandaşlık eğitimi ders kitaplarının değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Ersoy, Arife F. (2007). *Sosyal bilgiler dersinde öğretmenlerin etkili vatandaşlık eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşleri*. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Toraman, Ç. (2012). *İlköğretim 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders programının (2010) değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Tunçbilek, G. (2011). *İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki hak ve özgürlükler temasının demokrasi eğitimi açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Ekici, Ö. (2013). *Avusturya ve Türkiye'deki ortaokullarda demokrasi eğitimi içeriğine ilişkin öğretmen görüşlerinin karşılaştırılması (Viyan-Diyarbakır örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

Araştırmada öğrencilerin cinsiyetlerine bağlı olarak hukuki sorumluluk ve hukuki ilgi algılarında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. İncelemede kadınların hukuki sorumluluk algıları ve erkeklerin hukuka ilgi algıları daha yüksek olarak tespit edilmiştir. Bununla beraber Hukuk ve Adalet dersleri sonrasında hem kadınların hem de erkeklerin hukuki sorumluluk ve hukuka ilgi algıları düşüş göstermiştir.

Literatürde birçok çalışmada Hukuk ve Adalet ile Vatandaşlık ve Demokrasi derslerinde verilen eğitimlerin etkin olması ve öğrenci katılımlarının sağlanması durumunda öğrencilerin hukuk bilincinin gelişeceği ancak hem kitapların yetersiz olması nedeniyle hem de öğretmenlerin yeterli eğitimi sağlayamamaları nedeniyle, öğrencilerin hukuk bilincinin bu derslerle geliştirilemediği tespit edilmiştir.¹² Ayrıca öğrencilerin hukuk bilincinin geliştirilmesinde, dönemin siyaset yapısının da etkili olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur.¹³ Günümüzde apolitik olarak yetişen öğrenciler ve derslerin etkinliklerle teşvik edilmemesi, bilginin soyutlaşmasına neden olmakta ve günlük hayatla ilişkilendirme algısı düşmektedir. Aynı zamanda Hukuk ve Adalet derslerinin henüz yeni olması ve öğretmenlerin bu konudaki deneyimsizliklerinin de öğrencilerin bu derse yönelik algılarının düşük çıkmasına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kılınç, Hasan H. (2013). *8. sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi kazanımlarının gerçekleştirme düzeyine ilişkin öğretmen-öğrenci görüşleri ile derse yönelik öğrenci tutumları*. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

¹² Atasay, A. (1997). *İlköğretim ikinci kademe demokrasi eğitimi ve ilköğretim ikinci kademe öğretmen ve öğrencilerinin demokratik tutum ve davranışlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çalık, D. (2002). *İlköğretim okullarında demokrasi eğitimi üzerine bir araştırma (Manisa ili örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Sağlam, Döne G. (2004). *Almanya'da 5. 6. ve 7./8. sınıf tarih, coğrafya ve vatandaşlık eğitimi programlarının amaç ve içerik açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Gürbüz, G. (2006). *İlköğretim 7. ve 8 sınıflarda vatandaşlık bilgisi dersinde demokrasi eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Toper, T. (2007). *İlköğretim ikinci kademe demokrasi eğitimi: İkinci kademe öğretmenlerin demokratik tutum ve davranışları sergileme düzeyleri (Kars ili örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

Ersoy, a.g.t.,

Özdemir, H. (2009). *İlköğretim 8.sınıf öğrencilerine demokrasi kültürü kazandırmada demokrasi eğitimi ve okul meclislerinin katkısı (Kütahya ili örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Kab, İ. (2012). *Türkiye'deki sosyal bilgiler ders kitaplarının Almanya'daki tarih, coğrafya ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarıyla karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Akgün, İsmail H. (2013). *Sekizinci sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersinde örnek olay yöntemiyle öğretimin öğrenme düzeyine ve kalıcılığa etkisi*. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

¹³ Üzen, İ. (1998). *27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ve demokrasi eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

5. SONUÇ

Hukuka Yönelik Duyuşsal Eğilimler Ölçeğine ilişkin test sonuçlarında hukuka güven algısının ortalamada değeri 4,35; hukuka ilgi algısının 2,94; hukuki sorumluluk algısının 4,29 ve hukuki yaptırım algısının ortalama değerinin de 3,47 olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar doğrultusunda, derslerde hukuki sorumluluk ve hukuka güven algılarının geliştirilmesine yönelik değil, hukuka ilgi ve hukuki yaptırım algılarının geliştirilmesine yönelik eğitimler verildiği söylenebilir. Bununla beraber konuların sadece kitap üzerinden verilmesi, derslerin öğrenciler için soyut geçmesine neden olmakta ve bu durum hukuk ve adalet algısını düşürmektedir.

Hukuka Yönelik Duyuşsal Eğilimler Ölçeği ve cinsiyet arasındaki ilişki incelendiğinde test sonuçlarına göre, bireylerin cinsiyetleriyle hukuka ilgi algıları arasında anlamlı bir farklılık gözlemlenmektedir. Bu bağlamda ortalamalara bakıldığında erkeklerin kadınlardan daha fazla hukuka ilgi eğilimi gösterdikleri tespit edilmiştir. Bir başka anlamlı sonuç ise bireylerin cinsiyetleriyle hukuki sorumluluk algıları arasında anlamlı bir farklılık olmasıdır. Bu bağlamda ortalamalara bakıldığında erkeklerin kadınlardan daha az hukuki sorumluluk eğilimi gösterdikleri görülmektedir. Kadınların hukuki sorumluluk algıları daha yüksekken, erkeklerin hukuka ilgi algıları daha yüksektir.

Hukuka Yönelik Duyuşsal Eğilimler Ölçeği ile anne eğitim durumları ve baba eğitim durumları arasındaki ilişki incelendiğinde test sonuçlarına göre bir farklılık tespit edilmemiştir. Öğrencilerin annelerinin ve babalarının eğitim durumlarıyla hukuka yönelik duyuşsal eğilimler algıları arasında anlamlı farklılık yoktur.

KAYNAKLAR

- Akgün, İsmail H. (2013). *Sekizinci sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersinde örnek olay yöntemiyle öğretimin öğrenme düzeyine ve kalıcılığa etkisi*. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Altındağ, A. (2013). *Tek parti döneminde (1924-1946) ilkokullarda vatandaşlık eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Atasay, A. (1997). *İlköğretim ikinci kademe demokrasi eğitimi ve ilköğretim ikinci kademe öğretmen ve öğrencilerinin demokratik tutum ve davranışlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aydın, İ. (2003). *Eğitim ve öğretimde etik*, Ankara: Pegem-A Yayıncılık.
- Bacanlı, H. (2006). *Duyusal davranış eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çalık, D. (2002). *İlköğretim okullarında demokrasi eğitimi üzerine bir araştırma (Manisa ili örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Dewey, O. (1951). *Human nature and conduct*, New York: The Modern Library.
- Doğanay, A. (2003). Sosyal bilgiler eğitiminin genel amaçları ne olmalıdır?, *Sosyal Bilimler Bildirileri*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi 204-205.
- Ekici, Ö. (2013). *Avusturya ve Türkiye'deki ortaokullarda demokrasi eğitimi içeriğine ilişkin öğretmen görüşlerinin karşılaştırılması (Viyana-Diyarbakır örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Ersoy, Arife F. (2007). *Sosyal bilgiler dersinde öğretmenlerin etkili vatandaşlık eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşleri*. Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Goleman, D. (1998). *Duyusal zeka neden IO' den daha önemlidir?*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gürbüz, G. (2006). *İlköğretim 7. ve 8 sınıflarda vatandaşlık bilgisi dersinde demokrasi eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

- Kab, İ. (2012). *Türkiye'deki sosyal bilgiler ders kitaplarının Almanya'daki tarih, coğrafya ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarıyla karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kılınç, Hasan H. (2013). *8. sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi kazanımlarının gerçekleştirme düzeyine ilişkin öğretmen-öğrenci görüşleri ile derse yönelik öğrenci tutumları*. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Norman Barry, P. (2003). *Modern siyaset teorisi*, (Çev. Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin). Ankara: Liberte Yayınları.
- Oğuz, S. (2013). *Hukuk okuryazarlığı*. (Ed.) E. Gençtürk ve K. Karatekin Sosyal Bilgiler İçin Çoklu Okuryazarlıklar. Ankara: Pegem A., 160-180.
- Özdemir, H. (2009). *İlköğretim 8.sınıf öğrencilerine demokrasi kültürü kazandırmada demokrasi eğitimi ve okul meclislerinin katkısı (Kütahya ili örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Öztürk, C. (2009). *Sosyal bilgiler: toplumsal yaşama disiplinle arası bir bakış*, Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Sağırılı, M. (2007). *Eğitimin küreselleşmesi*. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Prof. Dr. Haşmet Başar'a Armağan Özel Sayısı*. 53(2), 423-475.
- Sağlam, Döne G. (2004). *Almanya'da 5. 6. ve 7./8. sınıftarih, coğrafya ve vatandaşlık eğitimi programlarının amaç ve içerik açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Selçuk, Z. (2000). *Gelişim ve öğrenme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Topper, T. (2007). *İlköğretim ikinci kademedeki demokrasi eğitimi: İkinci kademe öğretmenlerin demokratik tutum ve davranışları sergileme düzeyleri (Kars ili örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Toraman, Ç. (2012). *İlköğretim 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders programının (2010) değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tunçbilek, G. (2011). *İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki hak ve özgürlükler temasının demokrasi eğitimi açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Turcan, R. (2005). *1960'lı yıllardan günümüze vatandaşlık eğitimi ders kitaplarının değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Üzen, İ. (1998). *27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ve demokrasi eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale